

Списание ЕПОХИ
Издание на Историческия факултет на
ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“

Journal ЕРОНИ [ЕPOCHS]
Edition of the Department of History of
“St. Cyril and St. Methodius” University of Veliko Tarnovo

Том / Volume XXVI (2018),
Книжка / Issue 1

ЗА ПРОИЗХОДА НА ТЪРНОВСКИЯ МИТРОПОЛИТ ТЕОФИЛ I (преди 1527, 1528, 1530 – ?)

Иван ТЮТЮНДЖИЕВ

ON THE ORIGINS OF THEOPHILOS I, ARCHBISHOP OF TARNOVO (BEFORE 1527, 1528, 1530 – ?)

Ivan TYUTYUNDJIEV

Abstract: The present article tries to elucidate the origins and activities of Theophilus I – an Archbishop of Tarnovo in the early 16th century. As a successor of the Tarnovo Patriarchate, which had existed before the Ottoman conquest of Bulgaria at the end of the 14th century, the city continued to play an important role in the Orthodox world. Therefore, Theophilus I took a very high position, which is obvious by the documents mentioning his name. Unfortunately, the information about him is scanty. There are few documents, found out mainly in the archives of the Mount Athos monasteries but they are limited to the period between 1527 and 1530. The origins of Theophilus is obscure. However, based on a new reading of an inscription in the monastery of Mylopotamos, where he had been a hieromonk prior to becoming an archbishop of Tarnovo, the author concludes that his native town was Arta in Epirus, Greece.

Key words: Theophilus I, archbishop, Mount Athos, Tarnovo, Arta, Epirus, Tarnovo Patriarchate, monastery of Mylopotamos, Orthodox world, the archives of the Mount Athos.

До неотдавна името на търновския митрополит Теофил I бе неизвестно за изследователите на историята на Търновската митрополия и нейните предстоятели¹. Информация за личността на този архиерей откриваме в документи, които се пазят в архивохранилищата на Цариградската патриаршия и светогорските манастири. Те свидетелстват за значимостта на личността на Теофил в структурата и дейността на Цариградската църква. Според информацията, която съдържат, в продължение на три години в качеството си на търновски митрополит той е постоянен член на комисия за решаване на териториални спорове между светогорските манастири, като неговият глас има решаващо значение. Нещо повече – присъствието му придава особена тежест за узаконяването на взетите решения, което е следствие от специалните правомощия, делегирани му от цариградския патриарх. Това е показателно и от факта, че съставът на комисията се променя, но неговата позиция е постоянна и водеща.

Историческите извори, с които разполагаме, хвърлят светлина и върху значимостта на Търновската митрополия, като наследник на патриаршия в системата на Цариградската църква. В един от документите от архива на манастира „Ксиропотам“ от 1527/1528 г. търновският архиерей е определен като „архиепископ на Търново“², титлатура, която е показателна за високия статут на ръководената от него катедра. Това е напълно обяснимо и поради факта, че Търновската митрополия има висок статут и при управлението ѝ от предшествениците на Теофил през XV в. – митрополитите Игнатий и Панкратий [Тютюнджиев, И. 2007 б, с. 154–155; Тютюнджиев, И. 2007 в, с. 109].

Най-ранните данни за Теофил I откриваме в документ от архива на Великата лавра „Св. Атанасий“. От този исторически извор разбираме, че преди да стане търновски митрополит, в продъл-

¹ Първата публикация за него вж. у Тютюнджиев, И. 1996, с. 121–132.

² Γουβαρίδης, Π. 1993, σ. 15. Гръцки текст и превод на български у Тютюнджиев, И. 2007 а.

жение на няколко години, като йеромонах, е обитавал манастира „Милопотами“. През 1527 г. тази обител е опожарена от пирати. Това не е необичаен акт за епохата, особено за крайбрежните манастири, какъвто е „Милопотами“. Тогава, вече в качеството на председател на търновската катедра, Теофил I възстановява манастира и го прави по-могъщ³.

Името на търновския митрополит откриваме и в документ от 1527/1528 г., 1 индикт. Той се съхранява в архива на манастира „Ксиропотам“ и представлява „Решение на Голямото събрание на атонската общност, относно спора между манастирите „Ксиропотам“ и „Симонопетра“⁴. Решението, според което се определят границите на „Ксиропотам“ и чието изпълнение има задължителен характер, е подписано от двама йереи. Това са „архиепископът“ на Търново Теофил и епископът на Йерисо и Света гора Макарий.

Името на Теофил фигурира и в съдържанието на други документи, свързани с решаването на спорове между манастири. Един от тях е от архива на манастира „Кутлумуш“. Той е от 1528 г. и представлява акт на прота относно спор между „Ксиропотам“ и „Кутлумуш“. Документът е подписан от търновския митрополит Теофил, никейския митрополит Порфирий и епископа на Йерисо и Света гора Макарий⁵.

Други документи, в които отново откриваме името на този търновски митрополит, са от архива на манастира „Дохиар“. Два от тях са от периода 1527/1528 г., а третият е от 1530 г. И върху трите стои подписът на митрополит Теофил. Тези извори са отново документи, които касаят решаването на спорове за граници между манастири. Първият разглежда спор между „Дохиар“ и „Ксенофонт“. Казусът се разглежда от Събранието на Карея в присъствието на прота Калистрат и митрополитите на Търново Теофил, на Никея Порфирий и епископа на Йерисо и Света гора Макарий [Οικονομίδης, Ν. 1979, σ. 226, № 75; Тютюнджиев, И. 2007 б, с. 153; Тютюнджиев, И. 2007 в, с. 108].

Вторият документ е изготвен отново от Събранието на Карея и прота Калистрат. В случая по жалба от монасите на „Дохиар“ се води спор за собствеността на хълма, който се намира между тяхната обител и манастира „Калистрат“. Поради това, че жалбоподателите не разполагат с документи, доказващи правата им върху спорната територия, Събранието взема решение след изслушване на различни старци. За пореден път решението е подписано от митрополитите на Търново Теофил, на Никея Порфирий и епископа на Йерисо и Света гора Макарий⁶.

Третият документ (от януари 1530 г., индикт 3) е сигилий на патриарх Йерекия I (1522–1545). В него се потвърждава решение на Събранието на Света гора, което определя границите на манастирите „Дохиар“ и „Ксенофонт“. В изложението на този исторически извор е посочено, че работата на събранието се осъществява в присъствието на двама митрополита – на Търново Теофил и на Никея Атанасий, както и в присъствието на епископа на Йерисо Макарий [Χρίστοφ, Κ. 1929, σ. 107. Тютюнджиев, И. 2007 б, с. 154; Тютюнджиев, И. 2007 в, с. 108].

От разглеждания период е и документ от архива на светогорския манастир „Пантократор“, който е удостоверен с подписа на Теофил. Документът е от 1527/1528 г. и касае решение, взето от Събранието на Света гора и прота Калистрат, по териториален спор за местността Равдухос между манастирите „Пантократор“ и „Кутлумуш“. Документът е подписан от митрополита на Търново Теофил (ὁ μητροπολίτης Τρνόβου Θεόφιλος), епископа на Йерисо и Света гора Макарий и прота на Света гора Калистрат. Интересен факт в случая е, че решението е подкрепено от представител на османската власт. Той предоставя копия от документа на двете страни в спора [Πάρδος, Α. 1998, σ. 103–104; Тютюнджиев, И. 2007 б, с. 154; Тютюнджиев, И. 2007 в, с. 108].

За съжаление, представените документи не предоставят информация за по-голямата част от живота и дейността на Теофил от периода както преди да заеме търновската катедра, така и в качеството му на търновски митрополит. Тези исторически извори предоставят информация основно за периода от 1527 до 1530 г., когато е член на споменатата по-горе комисия. Все още стоят на дневен ред редица

³ Μαμαλάκη, Γεώργιος Π., 1971, σ. 347. Λαζαρίδης, Α., 1963, σ. 345. Гръцки текст и превод на български у Тютюнджиев, И. 2007 а.

⁴ Γουναρίδης, Π. 1993, σ. 15. Гръцки текст и превод на български у Тютюнджиев, И. 2007 а.

⁵ Lemerle, P. 1945 [1988], p. 171–173, № 53. Гръцки текст и превод на български у Тютюнджиев, И. 2007 а.

⁶ Lemerle, P. 1945 [1988], p. 171–173, № 76. Гръцки текст и превод на български у Тютюнджиев, И. 2007 а; Тютюнджиев, И. 2007 б, с. 153–154; Тютюнджиев, И. 2007 в, с. 108.

въпроси относно живота и дейността на този представител на висшия клир на Цариградската патриаршия. Не е известна годината, в която Теофил е избран за търновски митрополит. Не е изяснен и въпросът докога е на тази висока позиция. Заемането на търновския митрополитски престол от Теофил трябва да е станало след 1514 г. Основание за това твърдение ни дава публикация на Критон Хресоходис и Николаос Каридис, според която през тази година той е имал духовен сан „йеромонах“. Според авторите в периода 1513/1514 г. скитът Милопотами е преотстъпен от Великата лавра на йеромонах Теофил и неговата свита [**Χρυσοχοΐδης, Ν., Καρύδης, Ν.** 2002, σ. 41].

Последната информация за митрополит Теофил се съдържа в споменатия по-горе документ от януари 1530 г. на патриарх Йеремия I. Оттогава до 1556 г., когато за пръв път срещаме името на митрополит Йоаким Търновски, не разполагаме с информация кой е предстоятел на търновската катедра [**Тютюнджиев, И.** 2007 б, с. 155; **Тютюнджиев, И.** 2007 в, с. 109].

Двама изследователи, които разглеждат управлението на патриарх Йеремия I, твърдят, че с цел набиране на средства той предприема пътуване до дунавските княжества. Професорът по латински и гръцки от университета в Тюбинген Мартин Крусиус (Краус) (1526–1607) [за него вж. **Russo, D.** 1939, р. 62–63], в своето произведение „*Turcograeciae*“, отбелязва, че за да набави средства за заплащане на увеличения от султана данък, Йеремия заминал за Влашко и Молдова. В тази мисия бил придружен от архиереи и служители на Патриаршията. При завръщането делегацията преминала през Търновската епархия, където Йеремия заболял и починал. Поради кончината на патриарха бил проведен голям събор. В него са взели участие всички местни архиереи⁷.

Тези събития се разглеждат и в мащабното изследване за историята на църковния и политически живот за периода 1453–1789 г. (Τὰ μετὰ τὴν Ἄλωσιν) на Атанасий Комнин Ипсиланти. Той отнася събитията към 1540 г. (sic!): „*Патриарх Йеремия пожелал да отиде в Молдова и Угровлахия, но по пътя се разболял и починал в Търновската епархия, като повторното му патриаршество продължило единадесет години*“⁸. М. Гедеон приема, че е бил погребан в Търново [**Γεδεών, Μ.** 1885–1890, σ. 505]. Ставракис Аристархис Веис отнася кончината на Йеремия към 1543 г. Според него патриархът е погребан в гр. Враца, „*който бил епископия на търновския митрополит на България*“ [**Βέης, Ἀ. Σ.** Ἐπισκοπικὴ κατὰ λόγους, σ. 201 (547); **Тютюнджиев, И.** 2007 б, с. 155–156].

Цитираните изследователи (Мартин Крусиус, Атанасий Ипсиланти и Аристархис Веис) са еднородни за това, че последното пътуване на Йеремия е завършило в Търновската епархия. За съжаление, не споменават името на актуалния по това време търновски митрополит. Най-вероятно е това да е Теофил, понеже пътуването на патриарх Йеремия до дунавските княжества и неговата кончина в пределите на Търновската митрополия са близки в хронологично отношение до времето, в което той заема едноименната катедра [**Тютюнджиев, И.** 2007 б, с. 156.; **Тютюнджиев, И.** 2007 в, с. 109].

До момента не разполагаме с информация и за произхода на Теофил. Отговор на този въпрос можем да открием в публикация на Димитриос Лиакос със заглавие „*Unpublished Byzantine and Post-Byzantine Inscriptions on Mt Athos*“ [**Liakos, D.** 2016, pp. 279–320]. Сред множеството надписи, които са публикувани в нея, има и надпис от Милопотами, на който фигурира името на търновския митрополит Теофил. Според автора на статията е изработен върху отпадъчна мраморна плоча. Тя е закрепена върху южната страна на кулата на Милопотами. Д. Лиакос го определя като ктиторски надпис [**Liakos, D.** 2016, р. 293]. К. Хресоидис и Н. Каридис допълват историческата картина. Според тях Теофил поддържа връзки с Милопотами и след като става търновски митрополит. След опожаряването на скита от пирати през 1527/1528 г. се ангажира с възстановяването му със собствени средства. При това полага особени грижи за неговата бъдеща защита. Вероятно възстановяването на Милопотами е свързано и със сериозно разширяване на обителта. За това свидетелства документ от манастира „Ивирон“. Според съдържанието на този документ през есента на 1539 г. Милопотами разполага с възможност да приеме сериозен брой гости. С това не се изчерпва позитивното отношение на Теофил към Милопотами. Отклонявайки се от обичайния за времето ред, според който скитовете на манастирите се предоставят на двама до четирима монаси, той отправя молба към Събранието на Великата лавра да разреши

⁷ Crusius, M. *Turcograeciae*, libr. II, р. 164. **Тютюнджиев, И.** 2007 б, с. 155.; **Тютюнджиев, И.** 2007 в, с. 109.

⁸ Ὑψηλάντου, Ἀθ. Κομν. 1870, σ. 90. Гръцки текст и превод на български у **Тютюнджиев, И.** 2007 а; **Тютюнджиев, И.**, 2007 б, с. 155.; **Тютюнджиев, И.**, 2007 в, с. 109.

след неговата смърт аскетството в тази обител на поне десет души. Молбата е приета, но при условие, че установените там монаси са под управлението на игумена на Лаврата [Χρυσοχοΐδης, Ν., Καρύδης, Ν. 2002, σ. 41].

Надписът, публикуван от Д. Лиакос, е разположен на три реда. Разчитането на текста, което той предлага, е следното [Liakos, D. 2016, p. 293]:

- на първия ред – † ὁ Τορνοβοῦ
- на втория ред – Θεόφιλος
- на третия ред – Ο ΖΒΤΝΟΣ (?)

Разчитането на първите два реда е коректно. Действително става дума за Теофил в качеството му на търновски митрополит. Д. Лиакос изказва мнението, че надписът на третия ред не се чете, но въпреки това предлага вариант, който на практика не носи никаква информация. В този вариант освен определителния член за мъжки род, единствено число на именителен падеж (Ο) са изложени шест буквени знака (Γ, Β, Τ, Ν, Ο, Σ), сред които има само една гласна буква (Ο), която е на предпоследна позиция и заедно с последната буква (Σ) образува окончанието за м. р., ед. ч, им. падеж (ΟΣ). В този случай се получава конфигурация, в която от началото на думата до окончанието има дълга последователност от съгласни букви, без никъде между тях да има гласна, което не съответства на нормите в гръцкия език.

Вариантът на разчитане на последния ред от надписа, който предлагаме в настоящата статия, е базиран на негова снимка [Liakos, D. 2016, p. 313], която е представена в приложението към публикацията на Д. Лиакос. На базата на анализ и консултации с колеги, които работят с гръкоезични текстове⁹, се налага мнението, че разчитането на коментирания текст е: Ο ΑΡΤΗΝΟΣ. В този случай пълният текст на надписа е следният:

- на първия ред – † ἄ Τορνοβοῦ
- на втория ред – Θεόφιλος
- на третия ред – ὁ Αρτηνός

Преводът на надписа на български език има следното съдържание: „*Теофил Търновски, артинянинът*“. Използваното в случая понятие (определение) [артинянинът] към името и титлата на този представител на висшия църковен клир дава основание да допуснем, че става въпрос за връзка на Теофил с намиращия се в Южен Епир град Арта. Най-логичното обяснение, което можем да дадем на изложените факти, е, че той произхожда от Арта, което означава, че вероятно това е неговият роден град.

ЛИТЕРАТУРА/ REFERENCES

Тютюнджиев, И. 1996 – Иван Тютюнджиев. Търновската митрополия и атонските манастири XV – началото на XIX в. по гръцки извори. – В: Светогорската обител Зограф, II. София, 1996, 121–132. [Ivan Tyutyundjiev. Tarnovskata mitropolia i atonskite manastiri XV – nachaloto na XIX v. po gratzki izvori. – V: Svetogorskata obitel Zograf, II. Sofia, 1996, 121–132.]

Тютюнджиев, И. 2007 а – Иван Тютюнджиев. Гръцки извори за историята на Търновската митрополия през XV–XIX в. В. Търново, 2007. [Ivan Tyutyundjiev. Gratzki izvori za istoriyata na Tarnovskata mitropolia prez XV–XIX v. V. Tarnovo, 2007.]

Тютюнджиев, И. 2007 б – Иван Тютюнджиев. Търновската митрополия през XV–XIX в. В. Търново, 2007. [Ivan Tyutyundjiev. Tarnovskata mitropolia prez XV–XIX v. V. Tarnovo, 2007.]

Тютюнджиев, И. 2007 в – Иван Тютюнджиев. Търновският епископат XII–XXI в. В. Търново, 2007. [Ivan Tyutyundjiev. Tarnovskiyat episkopat XII–XXI v. V. Tarnovo, 2007.]

Βέης, Ἀριστάρχης Σ. Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι... – Ἀριστάρχης Σ. Βέης. Ἐπισκοπικοὶ κατάλογοι τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Ἀρχεῖο τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βατικανοῦ Vaticanus Graecus, 2491–2500.

Γεδεών, Μ. 1885–1890 – Μ. Γεδεών. Πατριαρχικοὶ πίνακες. Κωνσταντινούπολη, 1885–1890.

Γουναρίδης, Π. 1993 – Π. Γουναρίδης. Ἀρχεῖο τῆς Ι. Μ. Ξηροποτάμου. – Ἀθωνικὰ Σύμμεικτα, 3. Ἀθήνα, 1993.

⁹ Изказвам своята благодарност на проф. д.и.н. Надя Данова и д-р Веселин Горанчев за оказаното съдействие при разчитането на надписа.

- Λαζαρίδης, Α.** 1963 – Α. Λαζαρίδης. Τὸ Ἅγιον Ὄρος μετὰ τὴν Ὀθωμανικὴν κατάκτησιν. – ΕΕΒΣ. 32 (1963).
- Μαμαλάκη, Ἰωάννου Π.** 1971 – Ἰωάννου Π. Μαμαλάκη. Τὸ Ἅγιον Ὄρος (Ἄθως) διὰ μεσοῦ τῶ αἰώνων. Θεσσαλονίκη, 1971.
- Οἰκονομίδης, Ν.** 1979 – Ν. Οἰκονομίδης. Ἱερὰ Μονὴ Δοχειαρίου. Κατάλογος τοῦ Ἀρχείου (Πιν. 17–20.) Σύμμεικτα, τ. 3. Ἀθήνα, 1979
- Πάρδος, Α.** 1998 – Α. Πάρδος. Ἀρχεῖο τῆς Ι. Μ. Παντοκράτορος, Α' (1039–1801). – Ἀθωνικὰ Σύμμεικτα, 5. Ἀθήνα, 1998
- Χρυσοχοΐδης, Ν., Καρύδης, Ν.** 2002 – Ν. Χρυσοχοΐδης, Ν. Καρύδης. Ο Πύργος του Μυλοποτάμου (της Μεγίστης Λαύρας). – Οι πύργοι του Αγίου Όρους, Κέντρο Διαφύλαξης Αγιορειτικής Κληρονομιάς, Θεσσαλονίκη, 2002.
- Χρίστοφ, Κ.** 1929 – Κ. Χρίστοφ. Συγλιώδη, καὶ ἄλλα πατριαρχικὰ ἔγγραφα τῆς ν' Ἀθῶ ἱερᾶς Βασιλικῆς, πατριαρχικῆς καὶ σταυροπηγιακῆς μονῆς τοῦ Δοχειαρίου. – Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν. Ἀθήνα, 1929, 5.
- Υψηλάντου, Ἀθ. Κομν.** 1929 – Ἀθ. Κομν. Ὑψηλάντου. Τὰ μετὰ τὴν Ἄλωσιν 1453–1789. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1870.
- Crusius, M.** 1598 – Martin Crucius. Turco-Graeciae, libri octo... quibus Graecorum status aub imperio Turcico in politia et ecclesia ... describitur ... Edidit Cabasilas. Basel, 1598, fol.
- Lemerle, P.** 1945 [1988] – Paul Lemerle. Actes de Kutlumus. Archives de l' Athos II. Paris, 1945, nouvelle édition augmentée, 1988.
- Liakos, D.** 2016 – D. Liakos. Unpublished Byzantine and Post-Byzantine Inscriptions on Mt Athos. – In: Inscriptions in the Byzantine and Post-Byzantine History and History of Art. Proceedings of the International Symposium “Inscriptions: Their Contribution to the Byzantine and Post-Byzantine History and History of Art” (Ioannina, June 26–27, 2015). Ioannina, 2016.
- Russo, D.** 1939 – D. Russo. Studii istorice Greco-Române. T. I. București, 1939.